

ОСОБЛИВОСТІ СИНТАКСИЧНОГО ОФОРМЛЕННЯ УКРАЇНОМОВНИХ ЧАСОПИСІВ НА ТЕРЕНАХ СУЧАСНОЇ ПОЛЬЩІ

Світлана Харченко

Національна академія керівних кадрів культури і мистецтв (Україна)

Резюме. У статті подано узагальнені результати дослідження синтаксичних особливостей (на рівні речення) україномовного часопису «Над Бугом і Нарвою» (2004–2012 рр.). Констатовано: 1) синтаксис публіцистичних інформаційних жанрів часопису актуалізує ті синтаксичні конструкції, які характерні мові преси України початку ХХІ століття; 2) структура низки синтаксичних конструкцій зберігає архаїчні риси української мови, що, на думку автора, зумовлено впливом польської мови, в якій такі структури є нормативними; 3) в синтаксисі україномовних дописів в аналізованому журналі трапляються граматичні полонізми, які виявляють себе в організації підрядного речення (найчастіше – з означальними і цільовими відношеннями), приєднувальних та порівняльних конструкцій, порядку слів у реченні.

Ключові слова: українська мова, синтаксис, синтаксичні особливості, норма, речення, граматичні полонізми

Синтаксичні особливості текстів публіцистичного стилю постійно перебувають в епіцентрі наукових розвідок, оскільки преса, за спостереженнями М. Сулими, ословленими ще 1927 р., – «найбільше значіння має в справі прищеплювання мовних норм, мовних трафаретів. І картати слід, не минаючи ні того, хто ото пише оголошення на останній сторінці, ні автора передової»¹.

Одноосібно мову засобів масової інформації (україномовний сегмент) досліджували В.В. Богатько, В.І.Грицина, М.А. Жовтобрюх, Н.М. Івкова, М.С. Ковальчук (він), О.А. Сербенська, О.А. Стишов, О.І. Соколова. Досліджено особливості публіцистичного стилю і в колективних монографіях «Мова і час. Розвиток функціональних стилів сучасної української літературної мови» (1977 р.), «Мова сучасної масово-політичної інформації» (1979 р.), «Взаємодія художнього і публіцистичного стилів» (1990 р.) та ін.

Наукові праці, у яких розглянуто особливості мови україномовної преси поза межами України, зокрема синтаксичні, наявні обмежено. Окремі

¹ М. Сулима, *Регулятори й дисонатори української літературної мови*, в: *Життя й революція*, 1927, № 1, с. 78.

особливості мовного оформлення текстів газетного видання «Наше слово» – явище лексичної, граматичної інтерференції – дослідила І. І.Харченко².

Мета цієї розвідки – окреслити особливості синтаксичного (на рівні речення) оформлення україномовних часописів в сучасній Польщі на прикладі журналу «Над Бугом і Нарвою» (2004–2012 рр.).

«Над Бугом і Нарвою» – український часопис Підляшшя, який видає Союз Українців Підляшшя з 1991 року (в інтернеті від 1999 р). Журнал у формі двомісячника має суспільно-культурний характер, виходить польською та українською мовами. Часопис порушує проблеми і питання культурного і суспільного життя українців Північного і Південного Підляшшя, а також Холмщини та Берестейщини.

У журналі «Над Бугом і Нарвою» репрезентовано низку традиційних *інформаційних* жанрів – дописів, інформативних повідомлень, хронік, анонсів (зрідка), репортажів, інтерв'ю. Синтаксичне оформлення цих жанрів підпорядковане досягненню прагматичної мети.

Загально визнано, що сучасний публіцистичний текст – це динамічний об'єкт дослідження, який відображає рух мовної системи, а також формує нові тенденції в розвитку мовної ситуації. Публіцистика гостро реагує на зміни в соціальному, політичному, економічному житті суспільства, на прогрес у науково-технічній галузі, в інформаційно-комунікативній сфері.

Дослідники синтаксису публіцистичного стилю стверджують, що відбувається «дедалі ширше тяжіння синтаксичного ладу мови сучасної української преси до жанрової спеціалізації синтаксичних одиниць, їхнього пристосування до виконання специфічних завдань засобів масової комунікації, закріплення багатьох із них за певними жанрами»³. Характеризується певними особливостями і синтаксис журналу «Над Бугом і Нарвою»⁴.

Синтаксис часопису репрезентують прості двоскладні речення, складно-сурядні речення, складнопідрядні речення з детермінантними підрядними частинами, складні багатокomпонентні речення, вставні та вставлені одиниці.

Прості двоскладні речення. В інформаційних жанрах часопису «Над Бугом і Нарвою» такий вид речень кількісно не великий. У структурі простих двоскладних речень функціонують як прості, так і складені (різноструктурні) підмети і присудки: *Забужко приїхала до Білостока промувати переклад польською мовою своєї нової книжки «Музей Покинутих Секретів» та подивитися виставу «Я й у полі вербою росла»*

² І. Харченко, *Відбиття явищ інтерференції в українській газеті «Наше слово» в Польщі*, автореф. дис. канд. філол. наук, 10.02.01, Дніпропетровськ 2004, 17 с.

³ І. Завальнюк, *Синтаксичні одиниці в мові української преси початку ХХІ століття: функціональний і прагмалінгвістичний аспекти* : монографія, Вінниця 2009, с. 22.

⁴ Матеріалом цієї наукової розвідки слугували числа журналу „Над Бугом і Нарвою” за 2003–2012 рр.

(2012, № 6, с.3)⁵; *Перші вихідні дні листопада серед української громади Підляшшя присвячені були дуже важливій події* (2011, № 6, с. 9); *Цієї пошани повинні навчитися й ми всі* (2003, № 1, с. 1); *20–23 серпня 2004 р. на території Міського осередку спорту і рекреації в Більську відбулися музичні майстерні молодіжно-дитячого фольклорного ансамблю „Гілочка” з Черемухи. Організатором майстерень був Союз українців Підляшшя* (2004, № 4, с. 48).

У реченнях переважають нерозчленовані присудки. І тільки присудок «ведеться навчання» як виняток з цього правила: *Зараз у «Гілочці» багато нових молодих дівчат, передусім учениць місцевого комплексу шкіл, де весь час – як на рівні початкової школи, так і гімназії, ведеться навчання української мови* (2011 № 6, с. 16) – адже і в цьому реченні іманентним був би однокомпонентний присудок «навчають». Цей випадок кваліфікуємо як синтаксичне запозичення.

Засобами ускладнення простого речення здебільшого є:

– однорідні члени речення: *Це виникає з різних причин: страху перед більшістю, браку сформованої національної ідентичності, а також асиміляції* (2012, № 3, с. 2);

– відокремлені приклади: *У конгресовому документі звернено також увагу на нове явище – українську трудову еміграцію і потребу співпраці з мігрантами, залучення їх до життя української громади Польщі* (2012, № 3, с. 2);

– дієприслівниковий зворот: *Маючи у пам'яті власне походження та сімейні традиції, В. Пилат почав досліджувати лицарську спадщину рідного народу* (2011, № 6, с. 5). Не наводячи інших прикладів, констатуємо, що просте речення ускладнюється типовими способами.

Сприяють стилістичному увиразненню поданої інформації і складні речення, зокрема такі види:

– складносурядні: *За переказом, ікону написав євангеліст Лука, а привезена вона була на землі Київської Русі у часи князя Володимира* (2003, № 2, с. 13); *Ми всі знаємо і не слід про це розписуватися* (2003, № 2, с. 41);

– складнопідрядні: *У новій православній церкві Святого Духа, яку висвятили у 2007 р., відправлено богослужіння* (2011, № 11–12, с. 45);

– складні безсполучникові: *Риза з ікони була знята, вона сама була пошкоджена* (2003, № 2, с. 13);

– складні багатоконпонентні: *Несприятливі розпорядження, нерідко вороже відношення урядовців та оточення, а також – чи не найголовніше – байдуже ставлення батьків, які воліють, щоб дитина вивчала англійську*

⁵ У круглих дужках подаємо тільки номер і рік числа журналу „Над Бугом і Нарвою”, не вказуючи автора, оскільки мовна політика редакції часопису традиційно певною мірою відображена в його [часопису] різножанрових публікаціях.

чи німецьку мову, а не рідну – це все є приводом того, що лише кілька відсотків українських дітей присутніх на заняття «своєї» мови (2003, № 5, с. 36).

В аналізованих текстах досить високою частотністю вживання позначені складнопідрядні речення з детермінантними підрядними частинами, складні безсполучникові, а також складні багатокомпонентні речення.

Наявні в текстах часопису і речення, частини яких поєднано підрядно-сурядним зв'язком. Основним виразником цих відношень є сполучник **зокрема** (проте його синонім **як-от** у досліджуваних текстах не виявлено): *Особливе занепокоєння викликають репресії проти лідерів опозиції, зокрема ув'язнення колишньої прем'єр-міністр Юлії Тимошенко та колишнього міністра внутрішніх справ Юрія Луценка* (2012, № 3, с. 3).

Спорадично в текстах часопису натрапляємо на парцельовані конструкції: *Перед війною ціле село находилось в одному місці. Однак подвір'я були досить вузькі* (2003, № 2, с. 11), функційно-стилістичне призначення яких актуалізувати та інтонаційно вичленувати семантично однопланові та контрастно зіставлявані дії⁶.

Зазначені синтаксичні особливості журналу «Над Бугом і Нарвою» корелюють із загальними тенденціями, які наявні у функційно-стилістичному використанні різнотипних синтаксичних конструкцій у сучасній українській публіцистиці. Проте синтаксис часопису характеризується і специфічними рисами, оскільки усі мовні рівні української мови, представники якої проживають в іншому лінгвоетнічному середовищі, зазнають певного впливу іншої мовної системи.

Узагальнимо деякі наші спостереження.

1. Поширеними в мові часопису є означальні складнопідрядні речення зі сполучним словом **який**: *Окрім них можна було також почути пісень у виконанні люблинського фолькового гурту «Хвиля», в якого складі також в основному підляшукі* (2011 № 6, с. 2); *Після уведення воєнного стану, Остап Лапський був за свою політичну позицію негативно зверифікований військовою комісією й мав бути звільнений із Польського радіо, в Лінгвістичній редакції якого працював від половини 1960-тих* (2012 № 6, с. 20); *Фільм «Таких пісень собі шукаю» є результатом поїздки молодих людей до забутих сіл Полісся. Презентує він поліську архаїчну музичну культуру, якої безпосереднім продовженням є підляський фольклор* (2011 № 6, с. 13). Особливим у цих реченнях є те, що сполучне слово **який** в непрямому відмінку здебільшого займає перше місце, препозицію в підрядному реченні, тоді як в Україні носії мови розташують його постпозитивно, після іменника. Пор.: *Co prawda dyrektor przedszkola czy szkoły, na którego ręce chętni rodzice złożą odpowiednie deklaracje, nie ma prawa*

⁶ І. Завальнюк, *Синтаксичні одиниці в мові української преси початку XXI століття: функціональний і прагмалінгвістичний аспекти*, монографія, Вінниця 2009, с. 355.

odmówić organizacji zajęć, jednak jak pokazuje chociażby przykład Augustowa koło Bielska Podlaskiego czy Orli, przy braku dobrej woli i wsparcia ze strony dyrekcji, efekty będą mierne.

У давньоукраїнській мові нормативною була препозиція: «Уживання сполучного слова **которий** (**котрий**) у староукраїнський період ще не було цілком усталене. Пам'ятки різного часу послідовно відбивають препозицію керованого займенника **которий**, наприклад: *ижъ видъ ѿвѣ и знаменавъ службу... пана Богуша Оверкича Тимоха... которого намъ справы и родъ зацный дому его в ѿрный... оповѣдалъ* (Р., гр., 1438, 140); *Был н ѿякий закон, через которого проступки сталися винни* (КА, 1560, 256). Сучасне розташування цього сполучного слова – постпозицію – пам'ятки почали фіксувати досить пізно – з XVIII ст.

Процес використання займенника **которий** з чисто відносним значенням у староукраїнський період цілком не завершився. Про це свідчить той факт, що цей займенник ще досить часто уживався з видільно-числовим значенням, наприклад: *И тіе реестра в книги пописани, которіе книги одни на Москву повезени, а другіе воєводамъ подани* (Л. Сам., 1702, 91). У зв'язку з цим використання **которий** обмежувалося. Займенник **який**, що витіснив його в новій українській мові, до XVIII ст. вживався рідко, бо його не підтримувала давньоруська традиція. Дещо помітніший він тільки в тих українських пам'ятках, які перебували під більшим польським впливом, наприклад: *такової унеи, якую отступниковоє потаємне зробили, пан воєвода не хотѣл* (З. Коп., 1622, 1144)»⁷.

Цю синтаксичну особливість кваліфікуємо як збережену під впливом польської мови архаїчну українську форму.

2. Спостерігаємо також і вживання сполучника **а** у функції єднального сполучника: *Найвідомішим місцем, куди православні з Підляшшя, а і всієї Польщі, їдуть «на одпуст» є Свята Гора Грабарка з Преображенською церквою та жіночим монастирем святих Марфи і Марії, що недалеко від Сім'ятичів* (2004, № 4, с. 21) – *і з Підляшшя, і всієї Польщі або не тільки з Підляшшя, а й усієї Польщі*. В сучасній українській літературній мові цей сурядний сполучник є виразником протиставних, зіставних, приєднувальних, протиставно-допустових семантико-синтаксичних відношень⁸. В одинадцятитомному «Словнику української мови» зафіксовано, що з'єднальним значенням сполучник **а** вживаний у діалектах, що засвідчує наявність у нього єднального значення в попередні періоди розвитку і функціонування української мови⁹. О.Т. Волох стверджує, що «сполучник

⁷ М.А. Жовтобрюх, О.Т. Волох, С.П. Самійленко, І.І. Слинко, *Історична граматики української мови: навч. посібник*, Київ 1980, с. 301.

⁸ К. Городенська, *Грамматичний словник української мови: сполучники*, Херсон 2007, с. 9–15.

⁹ *Словник української мови*: в 11 томах, т. 1, Київ 1970, с. 1.

a вживається тепер тільки у протиставному значенні, хоч у староукраїнській мові, як і в сучасних південно-західних говорах, він часто вживався і в єднальній функції¹⁰. Уживали цей сполучник з єднальним значенням і в західноукраїнському варіанті літературної мови ще й у XIX – початку XX ст.¹¹ 55 Сучасна живомовна діалектна практика мешканців Полісся (а саме: Житомирщини) зберігає цю тенденцію. Натомість у літературній польській мові сполучник **a** ще виражає і єднальні семантико-синтаксичні відношення, хоча й не так широко як сполучник **i**, напр.: *Warsztwa ta leży pomiędzy jądrem a skorupą* (З підруч.); *Filip nie pytał go oczywiście, co robi oprócz pośredniczenia pomiędzy lifterami a ich klientami* (J.A. Zajdel). Думаємо, що саме під впливом польської мови сполучник **a** в мовленні авторів статей журналу «Над Бугом і Нарвою» зберіг, на відміну від «материкової» української літературної мови, єднальне значення.

3. Актуальним для мови часопису є вживання польських граматичних рис в україномовних текстах: *Хоч оповідання написане за фольклорним мотивом, то твір насправді інтелектуальний, а його мова – попри те, що до певної міри стилізована на народну ... – дуже важка* (2012 № 6, с. 3) – замість *хоч ... проте/але* у складнопідрядному з підрядним допустовим; *Петя, тобто Петро Осташевський, молодий підляський віртуоз акордеона, також має за собою немалий музичний досвід* (2012 № 6, с. 12) – ... також має немалий/чималий музичний досвід; *Під час Конкурсу української пісні «3 підляської криниці» у 2012 році в категорії «вокально-інструментальних ансамблів» став лауреатом I місця, яке поділив із «Гойраками»* (2012 № 6, с. 13) – ... став лауреатом, виборовши перше місце...; *Наступником Івана Сопіги на коденському замку, після його смерті у 1517 році, став син Павло. Він, подібно як батько (подібно до батька/як і батько), був визначною постаттю, яка виконувала багато державних функцій, зберігаючи православну віру своїх предків* (2011 № 6, с. 2) – ... подібно до батька/як і батько ...; Але мусимо також пам'ятати про трагічні події для православної суспільності, коли-то під кінець XVI та на початку XVII століття *змушували православних, щоб залишили віру своїх предків* (2011 № 6, с. 2) – ... змушували православних залишити віру своїх предків.

Отже, в синтаксичному оформленні україномовного часопису «Над Бугом і Нарвою» простежується кілька тенденцій. З одного боку, синтаксис публіцистичних інформаційних жанрів часопису актуалізує ті синтаксичні конструкції, які характерні мові преси України початку XXI століття. З іншого боку, структура низки синтаксичних конструкцій

¹⁰ М.А. Жовтобрюх, О.Т. Волох, С.П. Самійленко, І.І. Слинко, *Історична граматики української мови: навч. посібник*, Київ 1980, с. 249–250.

¹¹ І. Матвіяс, *Особливості синтаксису в західноукраїнському варіанті літературної мови*, „Українська мова”, 2011, № 3, с. 55.

зберігає архаїчні риси української мови, що, вважаємо, зумовлено впливом польської мови, в якій такі структури є нормативними. І зрештою, в синтаксисі україномовних дописів в аналізованому журналі трапляються граматичні полонізми, які виявляють себе в організації підрядного речення (найчастіше – з означальними і цільовими відношеннями), приєднувальних та порівняльних конструкцій, порядку слів у реченні.

FEATURES OF SYNTACTIC PROCESSING OF UKRAINIAN JOURNALS ON THE TERRITORIES OF MODERN POLAND

Summary. In the article general results of researching of syntactic features (at clause) of journal „On the Bug and Narva” (2004–2012) were given. It was stated: 1) syntax of publicistic and information genres of journals update those syntactic constructions, which describe the language of Ukrainian at the beginning of 21th century; 2) structure of several syntactic constructions saves archaic of the Ukrainian language, that, according to the author, is so because of the influence of the Poland language, where such constructions are standard; 3) there are grammatical polonizms in the Ukrainian syntax, which appear in the organization of clause (often with clauses and ratio relationships) and in the connecting and comparative constructions.

Key words: the Ukrainian language, syntax, syntactic features, standard, sentence, grammatical polonizms